

Henry Chadwick

**RĂSĂRITUL ȘI APUSUL:
O ISTORIE A SCINDĂRII CREȘTINĂȚĂȚII**

Din epoca apostolică până la Sinodul de la Florența

HISTORIA CHRISTIANA

Colecția *Historia Christiana* își propune să prezinte pagini din istoria urmării lui Hristos și a misiunii creștine de-a lungul secolelor, explorând fapte (istorie factuală), idei (istorie intelectuală) și texte (traduceri de izvoare).

Colecția se adresează atât specialiștilor, cât și studenților și cititorilor instruiți, oferind volume care beneficiază de îngrijire științifică.

Editori fondatori:

Dragoș Mîrșanu (editor general)

Pr. Andrew Louth (editor consultant)

Consiliul științific:

Florin Crișmăreanu (Universitatea Al. I. Cuza, Iași)

Dorin Garofeanu (Brock University)

Iuliana Gavril (Anglia Ruskin University)

Petre Guran (Institutul de studii sud-est europene, București)

Bogdan-Petru Maleon (Universitatea Al. I. Cuza, Iași)

Dan Ioan Mureșan (Université Rouen Normandie)

Ovidiu Sferlea (Universitatea Oradea)

Alin Suciu (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen)

Ionuț Alexandru Tudorie (Universitatea București)

Nelu Zugravu (Universitatea Al. I. Cuza, Iași)

Henry Chadwick

**RĂSĂRITUL ȘI APUSUL:
O ISTORIE A SCINDĂRII CREȘTINĂȚĂȚII
Din epoca apostolică până la Sinodul de la Florența**

Traducere de Irina-Monica Bazon
Ediție îngrijită de Dragoș Mîrșanu

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
Iași, 2016

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CHADWICK, HENRY

Răsăritul și Apusul : o istorie a scindării creștinătății / Henry Chadwick ; trad. din lb. engleză de Irina Bazon ; ed. îngrijită de Dragoș Mîrșanu. - Iași : Doxologia, 2016

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-666-608-4

I. Bazon, Irina (trad.)

II. Mîrșanu, Dragoș (ed.)

273

©Henry Chadwich 2003

East and West – The Making of a Rift in the Church: From Apostolic Times until the Council of Florence, First Edition was originally published in English in 2003. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Doxologia Publishing House is responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Coperta I: Capela Sf. Nicolae (Nijmegen, Olanda), construită probabil de Otto III (980-1002) în memoria prințesei bizantine Teofano, mama sa.

*Soției mele
sine qua non*

CUPRINS

Abrevieri	11
1. Introducere	13
2. Primele divergențe din cadrul creștinismului: încercări de refacere a unității	15
3. Cauzele divergențelor	21
4. Diferențele teologice	29
5. Împăratul Teodosie: Sinodul de la Constantinopol (381)	39
6. Augustin: <i>Filioque</i> ?	49
7. Ascensiunea Constantinopolului: istoricul Socrate	59
8. Unitatea lui Hristos. Cinstirea Sfintei Fecioare Maria	67
9. <i>Henotikonul</i> lui Zenon, indignarea Romei și Schisma acachiană: Dionisie Exiguul	81
10. Cele <i>Trei Capitoale</i> : Al V-lea Sinod (553)	87
11. O energie, o voință	93
12. Al VI-lea Sinod (680-681). Sinodul Trullan (692)	100
13. Disputa cu privire la icoane	109
14. Papalitatea și francii	118
15. Aachen ca a treia Romă: Cărțile caroline, <i>Filioque</i> , Eriugena	127
16. Papa Nicolae I	143
17. Hincmar de Reims	154

18. Jurisdicția: Illyricumul, bulgarii. Paulicienii	159
19. Sfaturile papei Nicolae către hanul bulgar. Postul ținut de Biserica Romei în zilele de sâmbătă	168
20. Probleme la Constantinopol: patriarhul Ignatie	176
21. Fotie	183
22. Papa Nicolae I îl susține pe Ignatie	197
23. Rejudecarea lui Ignatie: papa Nicolae îl excomunică pe Fotie	204
24. Deteriorarea relațiilor	216
25. Pledoaria împotriva latinilor: <i>Mistagogia</i> lui Fotie	223
26. Sciziunea dintre Fotie și Nicolae. Nicolae cere ajutorul lui Hincmar. Vasile Macedoneanul. Depunerea lui Fotie	229
27. Vasile I: Ignatie reabilitat. Sinodul din 869: papa Hadrian al II-lea	237
28. Reinstalarea lui Fotie în scaunul patriarhal. Papa Ioan al VIII-lea. Sinodul din 879	249
29. Împăratul Leon al VI-lea Înțeleptul: Fotie depus	262
30. Contestatarii greci ai lui Fotie: Fotie cinstește memoria lui Ignatie	266
31. Liudprand de Cremona la Constantinopol	276
32. Normanzii din Sud. Cardinalul Humbert. Sinodul de la Roma (1059): pâinea nedospită	285
33. Legația trimisă de Papa Leon al IX-lea la Constantinopol (1054). Humbert și Cerularie	294
34. Petru Damian. Grigorie al VII-lea. Teofilact al Ohridei	313
35. Papa Urban al II-lea. Anselm de Canterbury la Bari	317
36. Anselm de Havelberg	325
37. Cruciadele. Căderea Constantinopolului (1204). Inocențiu al III-lea. Balsamon	332
38. Dezbaterile dintre Răsărit și Apus de la Niceea și Nymphaion	339

39. Purgatoriul	348
40. Eforturile reluate de Mihail Paleologul în sensul realizării unirii. Papa Grigorie al X-lea. Sinodul de la Lyon. Bekkos	351
41. Sinoadele de la Basel și de la Ferrara-Florența. Papa Eugen al IV-lea	368
Epilog	391
Bibliografie	393
Index	401

ABREVIERI

- ACO = *Acta Conciliorum Oecumenicorum*
- Acta Latina* = *Acta Latina Concilii Florentini*, ed. G. Hofmann (Concilium Florentinum: documenta et scriptores, B vi; Roma, 1955)
- An. Boll.* = *Analecta Bollandiana*
- Coleti = N. Coletti, *Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta*, 23 vol. (Venetia, 1728-1733)
- Deusdedit = *Die Kanonessammlung des Kardinals Deusdedit*, ed. V. Wolf von Glanvell (Paderborn, 1905)
- Greek Acts = *Quae supersunt actorum Graecorum Concilii Florentini*, ed. J. Gill, 2 vol. (Concilium Florentinum: documenta et scriptores, B v; Roma, 1953)
- Hardouin = J. Hardouin, *Concilorum collectio regia maxima*, 12 vol. (Paris, 1714-1715)
- Iconoclasm* = A. Bryer and J. Herrin (ed.), *Iconoclasm: Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1975* (Birmingham, 1977)
- JTS = *Journal of Theological Studies*

- LW = Photius, *Epistulae et Amphilochia*, ed. V. Laourdas și L. G. Westerink, 6 vol. (Leipzig, 1983-1989)
- Mansi = J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 55 vol. (Florența etc., 1759-1962)
- MGH = Monumenta Germaniae Historica
- Epp. = Epistulae
- SRG = Scriptores rerum Germanicarum
- PG = Patrologia Graeca
- PL = Patrologia Latina
- Reg. = *Registrum*
- RP = G.A. Rhalles and M. Potlis, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών και Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*, 6 vol. (Atena, 1852-1859)
- Tanner = Norman P. Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils*, 2 vol. (Londra și Washington, DC, 1990)
- TU = Texte und Untersuchungen
- Will = J.K.C. Will, *Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant* (Leipzig și Marburg, 1861; retip. Frankfurt am Main, 1963)

1

Introducere

Religia, atunci când este împărtășită de membrii societății, reprezintă unul dintre cei mai puternici factori de coeziune socială. Atunci când apar diferențe cu privire la ritual, calendar, practici sociale, liturghie sau, mai ales, doctrină, această forță de coagulare slăbește și lasă loc declanșării rapide a unor diviziuni profunde. Probabil că, în cazul religiilor monoteiste, intensitatea acestor clivaje este neobișnuită. În iudaism, deosebirea dintre practicanți și sinagogile reformate pot conduce la o separație resimțită acut, astfel încât unui credincios practicant evreu îi poate fi mai ușor să vorbească liber cu un creștin neevreu decât cu un rabin liberal reformat. În islam, diferențele între suniți și șiiți pot da naștere unor sentimente de furie și alienare și chiar persecuției. Istoria creștinismului este marcată de schisme: între calcedonieni și monofiziți (sau precalcedonieni), între romano-catolici și protestanții evanghelici (există catolici evanghelici), între luterani și calviniști sau între hipercalviniști și arminieni.

Dar cea mai mare sciziune dintre cele care s-au produs în sânul creștinismului este între Răsărit și Apus, între romano-catolicism și creștinismul ortodox răsăritean. Mileniul medieval a fost marcat de controverse acute, dar și de diferite încercări din partea unor personalități cu autoritate morală de a le soluționa. Diferențele încă există. În cadrul Bisericii Romano-catolice, au apărut divergențe profunde, care sunt încă vii, între (a) cei care consideră că este posibilă realizarea unei unități trainice universale, formarea unei comuniuni între toți oamenii, fapt care, în opinia lor, este realmente cu putință numai dacă episcopul Bisericii Romei, înzestrat de Dumnezeu cu vocația întemeietoare

pe care au avut-o Apostolii Petru și Pavel în capitala lumii păgâne din vremea lor, poate întruchipa ceea ce constituie singurul izvor autentic al doctrinei și al modului de viețuire creștin, și (b) cei pentru care judecata inevitabil mărginită a unui om, oricât de înțelept și sfânt ar fi acesta (așa cum nu toți papii au fost), împiedică înfăptuirea acestei unități și pentru care spiritul obștesc al unei Biserici universale trebuie să se manifeste mai mult prin sinodalitate și colegialitate.

2

Primele divergențe din cadrul creștinismului: încercări de refacere a unității

Apostolul Pavel scria (I Cor. 11:18) comunității creștine din Corint, în cadrul căreia diversitatea părea mai pronunțată decât unitatea: „Aud că între voi sunt dezbinări”. Cititorul epistolei descoperă că diviziunile erau mult mai intense. Formau creștinii, cu adevărat, un singur trup? Fără îndoială, Apostolul îi consideră astfel. Nu există niciun indiciu că, de exemplu, capitolul 6, adresat unui grup de creștini care credeau că harul coborât asupra lor îi scutea de necesitatea de a respecta regulile împotriva desfrâului, nu este scris pentru a corija comportamentul membrilor aceluiași grup căruia Apostolul i se adresează în capitolul 7, unde este vorba despre creștini cu viață ascetică care susțineau că experiența harului interzicea sexualitatea chiar în cadrul căsătoriei. Sfântul Pavel se raportează la cele două grupuri opuse ca la o singură comunitate unită cu Hristos, comunitate care avea însă nevoie de disciplină și îndreptare. Totuși, mai încolo în epistolă (I Cor. 11:19), Sfântul Apostol înțelege dezbinările din cadrul comunității și ca un prilej de a face diferența dintre virtuoși și păcătoși; nu încapă discuție că nu poate fi acceptată orice opinie doar pentru motivul că este promovată de un grup din comunitatea creștină. Divergențele conduc la clarificarea ortodoxiei*.

Sensul comun al cuvântului grecesc *haeresis* este acela de școală de gândire, de curent filosofic, dar nu implică, neapărat, un sens peiorativ. În creștinism, a ajuns să dobândească o conotație negativă, desemnând un grup separat, care fie s-a retras, fie a fost exclus din comunitatea

* ortodoxie – dreapta credință [n. tr.]

principală, sau, derivând cu ușurință din acest sens, doctrinele specifice promovate de grupul dizident. Sensul etimologic original al termenul *haeresis*, cel de „alegere”, s-a menținut, termenul ajungând să fie întrebuințat cu referire la faptul că dizidenții refuzau, în mod deliberat, chiar cu obstinație, îndreptarea concepțiilor lor, preferând propriile lor speculații în locul convingerilor acceptate de comunitatea în ansamblu, a cărei unitate păreau să o amenințe.

Bisericele creștine din primul secol s-au dezvoltat în mod diferit și au apărut patru relatări distincte despre viața și învățătura lui Hristos, una dintre acestea (Evanghelia după Ioan) deosebindu-se atât de mult de celelalte trei, încât, în secolul al II-lea, s-au iscat dispute serioase cu privire la acceptarea acesteia. Tradiția secolului al II-lea, care îi era cunoscută lui Papias de Hieropolis, atribuia Apostolului Matei o colecție de ziceri ale lui Hristos în aramaică. O colecție similară a fost folosită, în diferite moduri, în Evangheliile care, în urma unor dezacorduri cu privire la ordinea lor, au ajuns să fie prima și a treia din lista celor patru. Dintre cele patru Evanghelii, prima care a apărut era cunoscută, în general, probabil în mod întemeiat, sub numele de „Ioan Marcu”. Prima Evanghelie presupune existența unei biserici alcătuite, cel puțin în marea majoritate, din iudei creștini și subliniază continuitatea lui Iisus cu profeții Vechiului Testament și cu iudaismul; în același timp, Iisus este prezentat ca Noul Moise, propovăduind adevărata cale către Dumnezeu.

La celălalt pol față de Matei se află Pavel, cu revendicarea sa fierbinte de a fi investit de către Hristos Cel înviat să fie Apostolul neamurilor și, pe bună dreptate, înțelegând recunoașterea calității sale de apostol ca fiind strâns legată de recunoașterea legitimității misiunii sale între neamuri. Din epistolele sale, reiese că, în afară de el, mai existau și alți misionari în lumea neamurilor, iar în Corint existau grupuri în biserica locală care pretindeau că ascultau de autoritatea a diferiți lideri: Petru, Apollo sau Pavel însuși. Fragmentul polemic de la I Corinteni 3:11, în care contestă ideea că Biserica poate avea o altă temelie decât Hristos, poate sugera că, foarte probabil, grupul lui Petru apelase la o spusă a lui Iisus (Mt. 16:18) în care Petru este asociat cu o piatră de temelie.

Iudeii urmau reguli menite să-i ferească de întinare, iar mesele cu neiuideii creau tulburări. Agapele la care luau parte credincioșii iudei

și cei păgâni ridicau probleme în sensul că se ivea întrebarea dacă legea Vechiului Testament mai avea autoritate pentru poporul lui Dumnezeu care trăia după învățătura Noului Legământ a lui Mesia. Renunțarea la cutumele și sărbătorile evreiești constituia o amenințare la adresa identității evreiești, iar Biserica iudeilor creștini întruchipa un iudaism reformat, pe care practicanții conservatori ai cultului mozaic erau obligați să îl privească cu aversiune, mai ales dacă prozelitii neiuidei nu mai putea fi astfel câștigați pentru sinagogă. În rândul credincioșilor neiuidei, existau unele persoane care considerau că Legea lui Moise era atât de perimată, încât nu i se mai putea da o interpretare creștină. Pavel le-a propus galatenilor o *via media*, arătând că Legea lui Moise le-a fost un îndreptar prețios până la venirea lui Mesia; dar că acum legea morală presupunea a-I urma lui Iisus, ceea ce trebuia să se reflecte mai degrabă prin iubire decât prin respectarea unui set fix de norme scrise, printr-o viață lăuntrică în Duhul Sfânt, decât prin acte exterioare constând în milostenie și fapte bune, deși asemenea acte erau, desigur, expresii spontane ale iubirii.

Cauza unei schimbări atât de profunde ținea de taina lui Hristos, Profetul din Nazaret Care a fost trimis de Tatăl pentru a împăca lumea cu El și Care sălășluia acum, prin Duhul Său, în comunitatea poporului lui Dumnezeu.

Două curente opuse au oferit o interpretare diferită a acestui ultim aspect. Pe de o parte, Mântuitorul este văzut ca fiind pe deplin și prin fire om, într-o totală solidaritate cu omenirea, pe care a venit să o tămăduiască și să o izbăvească. Origen relatează (*Omilii la Matei* 12, 6) că unii creștini din secolul al II-lea nu voiau să admită că Iisus a fost mai mult decât un simplu om, și apelau la Evanghelia Sfântului Matei pentru a-și argumenta punctul de vedere. Pe de altă parte, puterea Mântuitorului de a aduce răscumpărarea presupune prezența Duhului Creatorului În-suși. Pentru Sfântul Iustin Martirul, adorarea de către magi a Pruncului Iisus este o dovadă că Iisus a fost mai mult decât un om la naștere; El nu a devenit un erou divin prin înfiere sau ca recompensă pentru meritele Sale.

Atunci când, în anii '70 ai secolului al II-lea, Celsus, criticul păgân al creștinismului, a pus în opoziție „marea Biserică” și sectele schismatice, în principal cele gnostice, despre care avea un bagaj considerabil de cunoștințe dobândite în mod direct, comunitatea creștină majoritară

era ea însăși rezultatul confluenței mai multor curente recognoscibile în istoria creștinismului primului secol și de la începutul secolului al II-lea. Celsus considera diversitatea drept una dintre principalele caracteristici ale creștinismului, fiind însă impresionat de tendința creștinilor de a rămâne uniți prin participarea la ceea ce numeau „agape”. În etapa timpurie a dezvoltării Bisericii, exista o diversitate de opinii, așa cum reiese din epistolele pauline. Biserica Romană din a doua jumătate a secolului al II-lea era mândră să cinstească memoria și moaștele Apostolilor martirizați Petru și Pavel, dar, cu un secol și ceva în urmă, cei doi Apostoli susținuseră puncte de vedere diferite, iar Epistola către Galateni (2:11 și urm.) arată că divergențele erau însoțite de anumite tulburări și tensiuni. Bisericile din secolul al II-lea aveau certitudinea că formau un organism universal, care, potrivit lui Iustin, se întindea deja până la cele mai îndepărtate hotare ale Imperiului. Apologeților le plăcea să pună disensiunile dintre filosofi în contrast cu unitatea Bisericii, ai cărei membri erau beneficiarii revelației divine prin Cuvântul lui Dumnezeu. De fapt, la mijlocul secolului al II-lea, au continuat să existe controverse aprinse referitoare, de pildă, la faptul dacă Evanghelia Sfântului Ioan și Apocalipsa lui Ioan erau texte apostolice autentice și la modul cum imaginea destul de diferită a lui Iisus din Evanghelia Sfântului Ioan se putea împăca cu cea din Evangheliile sinoptice – evident, acestea din urmă își câștigaseră mai devreme statutul canonic. Existau, de asemenea, o mulțime de dispute cu privire la problemele care se dezbăteau în Corint în vremea Sfântului Pavel, printre care cea mai spinoasă era cerința trăirii în celibat și statutul inferior, deși acceptat, al creștinilor căsătoriți. Textele ascetice apocrife, precum *Faptele lui Pavel și ale Teci* erau lecturi populare.

Primii creștini au urmat, probabil, exemplul Sfântului Pavel (Filip 1), fiind deosebit de toleranți cu privire la diferențe, calitate care le-a consolidat unitatea și „catolicitatea”. Chiar și Origen, în secolul al III-lea, asociază sectele eretice cu diferite școli de filozofie, medicină sau iudaism (*Contra lui Cels.* 3, 12-13). Ciprian al Cartaginei, contemporan cu Origen, afirmă chiar dreptul fiecărui episcop de a decide singur, după cum îi spune conștiința înaintea lui Dumnezeu, cu privire la chestiunile controversate legate de săvârșirea botezului. Totuși, diferențele doctrinare au ieșit mai pregnant în evidență în creștinism decât în iudaism și au intrat în centrul

preocupărilor așa cum nu s-a întâmplat în cazul mitologiei păgâne. Cultele politeiste nu erau incompatibile între ele. Însă speculațiile teosofice sau gnosticismul au fost percepute imediat de creștini drept o amenințare, într-o oarecare măsură, deoarece sectele tindeau să se pretindă superioare față de credincioșii de rând.

Gnosticismul s-a ivit de timpuriu pe scena creștinismului. Majoritatea grupurilor credeau doar în natura divină, nu și în cea umană a Mântuitorului și, în general, negau firea omenească, din carne și oase, a lui Hristos. Considerau axiomatic faptul că divinitatea nu putea avea niciun contact cu o sferă atât de impură. În prima epistolă a lui Ioan sunt combătuți aspru cei care tăgăduiesc trupul lui Iisus și acesta este, în fond, primul document care subliniază că Mântuitorul are fire umană și divină. Gnosticii considerau moartea pe cruce incompatibilă cu natura divină. La începutul secolului al II-lea, Ignatie al Antiohiei era implicat în dispute cu grupurile creștine care nu recunoșteau suferința fizică trăită de Mântuitorul pe cruce. Ulterior, această divergență a continuat mult timp între manihei și musulmani.

Asemenea gnostici susțineau o doctrină care, în forma ei extremă, se înrudea cu platonismul târziu, deși neoplatoniștii (precum Porfir, Simplicius) îi disprețuiau pe gnostici, considerându-i rivali. În secolul al III-lea, pentru Porfir, evitarea tuturor impulsurilor trupului constituia un principiu care trebuia urmat – *omne corpus fugiendum* –, iar lumina pozitivă în care era interpretat trupul în concepția creștină asupra creației și a Întropării, mai ales speranța că persoana va supraviețui morții, exprimată prin termenul de „înviere”, i se părea incompatibilă cu etica și metafizica platonică.

În general, gânditorii antici, atât păgâni, cât și creștini, consideră că textele sacre poartă o semnificație ascunsă sau alegorică, care depășește sensul literal. Texte din operele lui Homer și ale lui Platon au fost interpretate ca având semnificații spirituale tainice, deși păreau să vorbească despre altceva. Evreii învățați au interpretat cucerirea Canaanului de către israeliți ca o alegorie a luptei sufletului cu patimile. Creștinii au văzut în Vechiul Testament atât viziunea profeților cu privire la extinderea Împărăției lui Dumnezeu și asupra lumii păgâne, dar și o serie de texte, din lege, precum și din profeți, care ofereau indicii cu privire la lucrarea de răscumpărare a lui Iisus.

O controversă s-a iscat în legătură cu alegoria, în sensul că interpretările pe care le dădeau exegeții sensurilor desprinse din texte puteau diferi considerabil. Criticii lui Origen, ale cărui comentarii biblice și omilii conțin alegorii alese, de mare profunzime spirituală, au contestat metoda sa, care, în opinia lor, era exagerat de subiectivă, „pură divinație”. S-a ajuns la concluzia că o interpretare alegorică a Scripturii nu putea fi de folos în atenuarea dezacordurilor cu privire la semnificația Bibliei. Totuși, interpretarea creștină a Vechiului Testament, precum și a Apocalipsei lui Ioan din Patmos, depindea, în mod substanțial, de pătrunderea în sensurile adânci ale profețiilor.

Cărțile care, până în vremea lui Irineu (cca 180), începuseră să alcătuiască Noul Testament, au generat dificultăți de interpretare, în special epistolele pauline în care „sunt unele lucruri cu anevoie de înțeles, pe care cei neștiutori și neîntăriți le răstălmăcesc, ca și pe celelalte Scripturi, spre a lor pierzare” (II Pt. 3:16).

Cei care combăteau interpretările lui Origen erau îngrijorați în special de unele idei ale acestuia percepute ca fiind prea platonice, mai ales de convingerea sa că pedeapsa divină este și va fi terapeutică, iar nu, în cele din urmă, o osândă. Ideea coruperii totale a omenirii căzute și chiar a îngerilor căzuți conduși de Satana constituia, pentru el, o doctrină gnostică. „O ființă pe deplin depravată nu ar putea fi osândită, ci doar compătimită ca un biet nefericit” (*Omilii la Ioan* 20, 28). Ideea că este posibilă izbăvirea îngerului căzut numit Lucifer sau diavolul i-a alarmat pe cei pe care Clement Alexandrinul îi descria ca fiind „ortodocșii”. Atât pentru Clement, cât și pentru Origen, iubirea divină și libertatea de alegere de care beneficiază toate ființele raționale constituiau principii ultime. Prin urmare, ei considerau că, după moarte, credinciosul trecea printr-o purificare intermediară menită să-l facă vrednic de a sta în prezența lui Dumnezeu. Această viziune le părea discutabilă grecilor, cu excepția lui Grigorie de Nyssa, care scria pe această temă la sfârșitul secolului al IV-lea. În Occidentul latin, Augustin de Hipona a criticat universalismul lui Origen ca fiind marcat de „lungi perioade de suferință cumplită întrerupte de scurte răstimpuri de fericire iluzorie” (*Cetatea lui Dumnezeu* 12, 20). Totuși, el însuși a remarcat că afirmațiile lui Pavel referitoare la purificarea prin foc (I Cor. 3) reflectau o idee nu foarte îndepărtată de această viziune.

3

Cauzele divergențelor

În istoria creștinismului, sciziunea cel mai greu de remediat – în special dat fiind că Bisericile primare erau asociate cu anumite orașe și localități – a fost și continuă să fie între Răsăritul grec și Apusul latin, fiecare având astăzi o diasporă numeroasă pe teritoriul celeilalte. La această ruptură au contribuit o multitudine de factori, de natură teologică și neteologică, iar cauzele acesteia pot fi depistate încă din epoca apostolică. Exista o divergență între (a) cei care considerau că Biserica ucenicilor lui Iisus își avea centrul în Ierusalim, unde comunitatea credincioșilor, care erau de etnie evreiască și continuau să urmeze preceptele legii mozaice, era condusă de membri ai familiei lui Iisus, într-o cooperare probabil dificilă cu apostolii, și (b) cei care, împreună cu Sfântul Pavel, au ajuns să considere Biserica un organism universal, format, în mare măsură, din credincioși proveniți dintre neamuri. Pentru Pavel și pentru păgânii nou-converțiți, era firesc să privească comunitatea din Roma, capitala lumii păgâne, ca pe un centru al autorității similar Ierusalimului. Menținerea comuniunii și a solidarității între credincioșii evrei și cei proveniți dintre neamuri nu a fost niciodată un lucru ușor, în nicio etapă istorică. Evanghelia Sfântului Matei a fost, evident, scrisă pentru o comunitate formată în mare măsură din creștini iudei, afirmându-și continuitatea cu valorile principale ale tradiției iudaice, Iisus fiind înfățișat ca Noul Moise, Mesia care a venit și care, potrivit profețiilor lui Isaia, aduce neamurile în Împărăția Lui. Însă această includere a neamurilor a generat relații tensionate cu cărturarii și fariseii. Unul dintre primii ucenici ai Apostolului a înțeles din Epistola către Efeseni, care este mai mult o enciclopedie decât o scrisoare adresată unei comunități dintr-un anumit loc, că, pentru ca unitatea să fie posibilă în această comunitate aparent eterogenă, era nevoie de o ecleziologie care să ia în considerare

atât propovăduirea istorică, de către Iisus și apostolii Săi, a credinței, cât și apelul profetic și harismatic în sensul întemeierii unei Biserici universale. Această perspectivă trebuie să fi părut, în scurt timp, un vis irealizabil.

În timpul vieții lui Pavel, colecta de bani pe care a inițiat-o în noile biserici ale creștinilor neiuidei în sprijinul credincioșilor săraci din Ierusalim avea scopul de a întări solidaritatea dintre creștinii neiuidei și cei iudei. Apostolul a trebuit să le ceară creștinilor romani să se roage lui Dumnezeu pentru el ca, la sosirea sa în Iudeea, să poată scăpa de necredincioși și ca „sfinții” Bisericii din Ierusalim să îi primească ajutorul (Rom. 15:30-31). Șansele ca ei să-i refuze rugămintea erau, evident, mari.

O sursă importantă a tensiunilor dintre creștinii iudei și cei neiuidei a rămas, multă vreme, chestiunea dacă credincioșii proveniți dintre neamuri aveau datoria sau doar dreptul opțional de a participa la ceremoniile și sărbătorile evreiești în același mod în care o făceau credincioșii iudei; sau dacă participarea la aceste ritualuri presupunea recunoașterea și respectarea obligatorie a Legii mozaice – fapt care, în viziunea Apostolului Pavel, constituia o gravă eroare, cel puțin în privința credincioșilor de origine păgână. Mesele comune la care luau parte iudeii și neiuideii puteau genera conflicte. În primele etape ale misiunii între neamuri, cea mai împăciuitoare cale a fost, fără îndoială, cea urmată de Apostolul Petru, atunci când a fost muștrat de Pavel pentru compromisurile făcute la Antiohia (Gal. 2:11-12). În secolul al II-lea, Iustin Martirul considera că credincioșii iudei aveau o purtare corectă dacă respectau rânduielile tradiționale evreiești, dar această opinie nu era împărtășită de toți membrii proveniți dintre neamuri ai Bisericii.

Cel puțin, primele generații de creștini nu erau divizate din cauza limbii: vorbeau și scriau în limba greacă, uzuală în ținuturile mediteraneene răsăritene, deși, în Ierusalim, Pavel (iudeu din diaspora) îl va surprinde pe un ofițer roman prin faptul că știa limba greacă (Fapte 21:37). Scripturile folosite de creștini erau versiunea alexandrină sau Septuaginta, care includea cărți citite în sinagogile în care se vorbea limba greacă, dar nu și în comunitățile vorbitoare de aramaică din Palestina.

Vreme îndelungată, între creștinii orientali și cei occidentali nu au existat divergențe puternice din pricina limbii. În anul 200, Tertulian

din Africa de Nord introducea literatura teologică în limba latină, dar publica, în același timp, și în limba greacă. Până la mijlocul secolului al III-lea, latina a devenit limba predominantă a creștinilor occidentali, deși acolo s-au menținut, mult timp, colonii grecești la Roma, Cartagina, în valea Rhône-ului și chiar în Spania. Unele colonii din sudul Italiei și din Sicilia au rămas vorbitoare de limba greacă vreme de un mileniu; în secolele al VI-lea și al VII-lea, refugiații din calea năvălirii perșilor și arabilor au sporit considerabil numărul populației vorbitoare de greacă din Occident.

Data serbării Paștilor

La jumătatea secolului al II-lea, disputele dintre Asia Mică și Roma cu privire la modul corect de calculare a datei Paștilor erau cauzate, în parte, de dezacordul dintre cei pentru care praznicul însemna comemorarea Patimilor și cei care sărbătoreau Învierea, dar, într-o anumită măsură, reflectau și preocuparea celor din Asia Mică de a păstra tradiția iudaică prin sărbătorirea acestui eveniment în ziua Paștelui evreiesc. La Roma, obiceiul celebrării Învierii Domnului în prima duminică după prima lună plină care cade după echinocțiul de primăvară a fost stabilit astfel încât să pară că a fost introdus de Sfinții Petru și Pavel. Prezența creștinilor din Asia Mică în cadrul comunității din Roma ar fi creat tulburări la nivel local, iar în jurul anului 190, papa Victor a proclamat că nerespectarea datei Paștelui roman atrăgea după sine pierderea comuniunii cu Scaunul Romei și separarea de comunitatea creștină generală. Ceea ce părea arbitrar la Smirna constituia o necesitate pastorală la Roma. Dar, pentru papa Victor, aceasta nu era doar o problemă locală. În calitate de conducător al Bisericii lui Petru și Pavel, nu avea oare dreptul și datoria de a vorbi în numele tuturor fraților săi și de a decide rânduielele pentru Biserica universală? Nimic nu generează diviziuni mai intense decât respectarea unor calendare diferite.

În secolul al V-lea, istoricul bisericesc Socrate (5, 20-21), comentând cu privire la diversitatea practicilor din diferite zone, constata că, de vreme ce Mântuitorul și apostolii Săi nu au prescris niciun canon

privind respectarea săbătorilor, varietatea era firească și nu era un indiciu al neorânduiei în Biserică. Episcopii Policarp al Smirnei și Anicet al Romei au fost de acord să sărbătorească Paștile în date diferite, fără a rupe comuniunea. Atât tradițiile din Asia Mică, cât și cele din Roma erau considerate de origine apostolică. Socrate socotea că ideea existenței unei singure date pentru prăznuirea Paștilor se încadra între lucrurile netrebuincioase menționate în Decretul apostolic din Fapte 15:28. Privea într-o lumină bună hotărârea luată de comunitățile novațiene din Frigia de oferi libertate Bisericilor individuale.

În secolul al II-lea, papa Victor a adoptat o altă viziune, așa cum a făcut și împăratul Constantin la Sinodul de la Niceea din anul 325, considerând că existența unor date diferite în calendarul Bisericii pentru serbarea Paștilor putea fi riscantă și generatoare de dezbinări. Cea mai importantă voce care pleda pentru pace și pentru permiterea diversității a fost cea a Sfântului Irineu, care a dezaprobat deschis dorința Romei de a impune o uniformitate. Divergențele nu erau legate numai de data Paștilor, ci și de durata perioadei de post precedente (care avea să devină, mai târziu, Săptămâna Patimilor, apoi Postul Mare). Sfântul Irineu și-a exprimat răspicat (sau cu blândețe) părerea, scriind că înseși „diferențele cu privire la post întăresc unitatea credinței” (Eusebiu, *HE* 5, 24, 13). Pretenția Romei de a fi instituită o uniformitate l-a deranjat și pe corespondentul din Răsărit al Sfântului Ciprian, Firmilian, episcop al Cezareei (Capadociei), care nu vedea niciun sens în impunerea unei singure forme liturgice în cadrul diverselor Biserici.

Roma – centru al creștinismului

Prima epistolă a lui Clement scrisă în numele Bisericii Romei către creștinii din Corint, călătoria lui Policarp la Roma pentru a participa la dezbaterile privind datele diferite de prăznuire a Paștilor, precum și mărturia pe care o avem de la Irineu potrivit căreia celelalte Biserici sperau ca episcopii și comunitatea creștină romană să își asume un rol dominant în lupta împotriva gnosticismului sau a altor erezii, toate acestea sugerează că această Biserică locală, cu resursele ei și deținând moaștele Sfinților Apostoli martirizați Petru și Pavel, a devenit rapid un

bastion al creștinismului, asigurând integritatea acestuia. Această așeptare – care a existat cu mult înainte de această dată – cu privire la supremația Bisericii Romei se bazează pe texte biblice precum împuternicirea lui Petru de la Matei 16:16-18, la care se face referire, pentru prima dată, la mijlocul secolului al III-lea, în schimbul tăios de replici din corespondența dintre episcopul Ciprian al Cartaginei și episcopul Ștefan al Romei.

Ridicarea de monumente comemorative închinată lui Petru pe necropola de pe *mons Vaticanus* și lui Pavel pe drumul spre Ostia, în locurile unde sunt situate astăzi basilicile dedicate lor, cea consacrată lui Petru fiind construită în sau în jurul anului 165, a întărit conștiința comunității creștine din Roma: supremația lor într-o Biserică având dimensiunile unui imperiu nu depindea atât de măreția lumească a marelui lor oraș, cât de tezaurul spiritual reprezentat de mormintele eroilor lor.

În secolul al III-lea, episcopul Ciprian, care respingea tranșant argumentele papei Ștefan potrivit cărora botezul în apă și în numele Sfintei Treimi a celor din afara Bisericii-catolice nu trebuia repetat atunci când cei botezați în acest mod doreau să se reunească cu Biserica Catolică, a primit susținere din partea Răsăritului grec. Episcopul Firmilian al Cezareei, metropola Capadociei, l-a putut asigura pe Ciprian că, întrucât rânduielile liturgice ale Romei se deosebeau de cele de la Ierusalim, acestea nu puteau fi impuse ca reprezentând singura tradiție apostolică validă. Schisma creată de mișcarea donatistă în secolul al IV-lea, în Africa de Nord, a oferit Romei, în anul 313, prilejul de a stabili drept condiție pentru păstrarea comuniunii cu comunitățile catolice din Cartagina și Africa romană ca teza lui Ciprian cu privire la botez să fie abandonată. Astfel, s-a întâmplat ca, datorită impunerii, în cele din urmă, a viziunii romane, Biserica Romei să rămână în istorie pentru faptul esențial că, spre deosebire de Bisericile din Răsăritul grec, a recunoscut cu mai multă ușurință, dacă nu toate sacramentele, cel puțin botezul administrat în adevărata credință creștinilor din comunitățile ecleziale separate.

Există aici o legătură implicită cu faptul că Răsăritul ortodox conține, în mod instinctiv și natural, Biserica de pe pământ ca fiind oglindirea permanentei proslăviri a Domnului în ceruri, în timp ce Bisericii Occidentale îi este caracteristic un puternic spirit de evoluție și schimbare